

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СТІЙКИЙ РОЗВИТОК» ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті автором розглянуто основні підходи до визначення розвитку економічних систем. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення стійкого розвитку, виділено ознаки, що характеризують стійкий розвиток підприємства.

Ключові слова: розвиток, стійкість, стійкий розвиток, фактори розвитку, середовище розвитку.

O. F. YAREMENKO

Khmelnitsky National University

THEORETICAL BASIS OF INTERPRETATION OF "SUSTAINABLE DEVELOPMENT" OF THE ECONOMIC SYSTEM

The author considered in the article the basic approaches to the determination of development of economic systems. The theoretical approaches to determination of steady development were analysed, signs that characterize steady development of enterprise were distinguished. Set principles of steady development to the subject of enterprise. To achieve sustainable development of industrial enterprises as a holistic system should be based on concrete factors of the environment of enterprise, highlighting the types of sustainable development and integrated assessment of sustainable development. Investigation of the mechanism of sustainable development of enterprises today is the problem of modern business management.

Keywords: development, firmness, steady development, factors of development, environment of development.

Вступ. Інтегрованість економіки України до світового господарства та активна участь у процесах глобалізації зумовлює необхідність врахування сучасних умов діяльності підприємств, що характеризуються жорсткою конкуренцією, динамічністю ринкової кон'юнктури, значними змінами у макросередовищі, які обумовлені розвитком науково-технічного прогресу, швидким старінням знань, виникненням нових сфер економіки тощо. Процесом, який дозволяє не лише виживати, але і стабільно функціонувати підприємству за таких умов, є розвиток.

Теоретичним і методичним питанням сталого розвитку підприємства присвятили свої роботи вчені-економісти: Ф. Берталанфі, К. Боулінг, Ф. О. Емері, С. Янг, ідеї яких знайшли розвиток у роботах Т. В. Сухорукової, А. Д. Шеремети, О. В. Зеткіної, А. В. Севастьянова та інших вчених.

При всій цілісності наукового внеску, внесеного вченими, залишилися невирішені теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з нерозробленістю питань забезпечення сталого розвитку сучасних промислових підприємств.

Метою статті є аналіз підходів до визначення поняття "розвиток" як основного у категоріальному апараті теорії розвитку та узагальнення теоретичних положень, методичних і практичних рекомендацій з забезпечення стійкого розвитку промислових підприємств.

За умов посилення процесу глобалізації, економічні кризи, соціальні конфлікти, екологічні катастрофи загрожують стійкості загальносвітового розвитку і вимагають розробки адекватних механізмів сталого розвитку як на глобальному, регіональному рівнях, так і на рівні окремого підприємства. У контексті системного походу підприємство розглядається як відкрита соціально-економічна система, створена з метою отримання власником чистого доходу, який забезпечує потреби і розвиток підприємства, а також баланс інтересів всіх учасників процесу виробництва, розподілу і споживання. Порушення балансу інтересів порушує гармонійність розвитку системи.

На сьогодні серед вчених немає єдності у тлумаченні поняття «розвиток». Кожен з авторів у своєму визначенні розкриває лише деякі властивості розвитку, розглядає окремі його аспекти, що приводить до певної неузгодженості у трактуванні даного поняття, внаслідок чого виникають розбіжності під час вирішення теоретичних та практичних завдань. Для його розуміння і пояснення необхідно зупинитися на етимології поняття «розвиток» і розглянути його як філософську та економічну категорію.

З точки зору філософського осмислення розвитку важливим є відтворення загальних характеристик усього різноманіття зв'язків і процесів і як наслідок виникнення нового якісного стану об'єкта. У філософському словнику поняття «розвиток» подано як закономірні якісні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, що характеризуються як незворотні і спрямовані [24, с. 492].

Осмислення поняття «розвиток» належить ще філософам античності. Гесіод одним із перших використав ідею тенденції історичного розвитку, відповідно до якої людство в своєму розвитку, починаючи від Золотої доби приречено на фізичне і моральне виродження [16, с. 24]. Вперше поняття мінливості світу запропоновано Гераклітом. На його думку, світ це колосальний процес, сума всіх подій або змін. Девіз його філософії - все тече, ніщо не стоїть на місці, ...не можна двічі ступити в одну й ту саму річку - вказує на необхідність розвитку світу [16, с. 25–26]. У подальшому філософські вчення Парменіда, Демокріта були

спробами розв'язати проблеми плинності світу [16, с. 25]. Платон підсумував свій суспільний досвід і запропонував закон історичного розвитку, відповідно до якого усі соціальні зміни є розпадом, загинанням або виродженням [16, с. 32].

У німецькій класичній філософії XIX століття (І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Л. Фейєрбах, Г. Гегель) систематизовано попередні погляди і положення з питань протиріччя, взаємопереходу протилежностей, створено цілісну теорію розвитку – діалектику.

Але в умовах сьогодення наука висуває нове бачення світу і розуміння процесів його розвитку. Це пов'язано, в першу чергу, з формуванням концепції глобального еволюціонізму як системи уявлень про всезагальний процес розвитку природи в різних його проявах [9]. Для сучасних процесів розвитку найважливішими характеристиками є нелінійність, багатоваріантність (альтернативність), стохастичність, непередбачуваність, конструктивна роль хаосу (безладдя), випадковість у виникненні нового [9]. Розвиток системи з точки зору сучасної наукової картини світу характеризується двома рівнями еволюції: перший, якому притаманні усталеність, лінійність, передбачуваність та другий який характеризується неусталеністю та не лінійністю [11].

У визначенні категорії «розвиток» ключовим є поняття зміни. Так, за Е.М. Коротковим, розвиток – це сукупність змін, які ведуть до появи нової якості і зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища [13, с. 296], Е.А. Смирновим – незворотні, спрямовані, закономірні зміни матерії та свідомості [21, с. 174], І.А. Богатирьовим – сукупність змін різної економічної природи, цілеспрямованості, інтенсивності, які об'єктивно перебігають в соціально-економічній системі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, а також ведуть до переходу і фіксації підприємства в різних організаційно-економічних станах [3]. На думку В.О. Василенка, розвиток – це не разові перетворення з метою досягнення найкращого (а тому і споконвічного) стану системи, а процес, що не припиняється в часі, плин якого не завжди відбувається постійно і безупинно, найчастіше йде стрибкоподібно з подоланням різних за глибиною та охопленням криз [6].

Сухорукова Т.В. подає наступне визначення: «Розвиток підприємства – якісна і спрямована зміна структури і характеру бізнес-процесів підприємства, при якому досягається його більш ефективне функціонування» [22].

Відповідно до [18] розвиток – це незворотний, спрямований, закономірний і унікальний процес змін відкритої системи у просторі і часі.

У [1] наводиться наступне визначення. Розвиток – це не умова або стан, зумовлений рівнем наявності ресурсів, а процес, у якому збільшуються можливості і бажання виробничо-економічної системи задовольняти свої бажання, бажання інших систем та індивідів, пов'язані з нею.

Процес переходу економіко-виробничої системи в новий, більш якісний стан шляхом накопичення кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, у результаті чого підвищується її здатність чинити опір руйнівним впливам зовнішнього середовища та ефективність функціонування, таке визначення подає Забродський В.А. [10].

Куклінова Т.В. зауважує, що розвиток – це процес, що розгортається в часі, з переходом з одного стану в інший, який характеризується наявністю якісних перетворень у цілому або появою якісно нових елементів, властивостей чи характеристик, які визначають побудову й функціонування системи [14].

Інше визначення подається у [8]. Розвиток підприємства означає якісну зміну і відновлення господарської системи, підвищення ефективності її функціонування на основі вдосконалення техніки, технології й організації праці у всіх структурних підрозділах, а також поліпшення якості продукції, що випускається.

Отже, в результаті аналізу змісту трактувань поняття «розвиток» встановлено три основні групи поглядів на категорію розвитку:

- 1) розвиток пов'язується з прогресом або ускладненням структури і складу системи
- 2) розвиток розглядається лише як якісні зміни у складі і структурі системи
- 3) розвиток характеризується як процес адаптації до динамічного середовища.

У теорії «спрямованого розвитку» розвиток підприємств трактується як сукупність переходів від одного стану внутрішньої та зовнішньої рівноваги до іншого аналогічного стану, сформованого поточними обставинами і факторами. Отже, розвиток підприємств може бути зумовлений наступними факторами [4]:

- змінами зовнішнього середовища (економіка, політика, етика, культура й ін.);
- змінами внутрішнього середовища (переміщення працівників, перехід на нові технології й ін.);
- потребами й інтересами людини і суспільства (потреба в додатковому продукті суспільства, потреба в самовираженні і самопрояві людини);
- старінням і зносом матеріальних елементів (устаткування, технології);
- змінами екології (забруднення чи очищення середовища);
- технічним прогресом;
- глобальним станом світового господарства.

Беручи до уваги твердження Фатхутдінова Р.А. про те, що у глобальній економіці система - не сукупність взаємозалежних елементів, а єдність зовнішнього оточення системи (первинно, погляд

усередину) і її внутрішньої структури (вторинно, погляд зсередини), траєкторія розвитку окремого підприємства в цілому залежить від його здатності пристосовуватися до змін середовища господарювання та вирішувати внутрішні протиріччя. Забезпечення стійкого ефективного розвитку підприємства знаходить своє відображення у досягненні ним системи цілей (соціальних, економічних, технічних та екологічних) на основі послідовного здійснення принципу відповідальності перед суспільством [19].

Суперечливим залишається використання понять «стійкий» та «розвиток».

Різними авторами не раз відзначали неточність перекладу (англ. sustainable development, фр. *developpement durable*, нім. *nachhaltige Entwicklung*). Дійсно, визначення терміну «сталий розвиток» означає просто стійкий, постійний ріст. У той же час у європейських мовах переклад дається так: в англійській мові, *sustainable* – підтримуваний, *development* – розвиток, розробка, створення, освоєння, формування, вдосконалення, зростання, розширення, розгортання, удосконалення, проектування, еволюція, поліпшення. В німецькій мові: *nachhaltige* – стійкий; *entwicklung* – розвиток, розробка, створення, конструкція, розгортання, зміна, конструювання, модернізація. При перекладі з французької: *durable* – міцний, довготривалий, тривалий, тривалого користування, довговічний, надійний; *development* – розвиток.

Але в даному контексті цей переклад повинен мати більш вузький зміст. Це – розвиток «триваючий» («самодостатній»), тобто такий, який не суперечить подальшому існуванню людства і розвитку його в сучасному напрямі. На думку Л. Г. Мельника є деяка суперечливість, алогічність варіанту перекладу терміну «*sustainable development*». «Стойкість» припускає рівновагу, а «розвиток» можливе тільки за умови постійного виходу системи з рівноважного стану [15].

Підприємство, як і будь-яка соціотехнічна системи, має постійно оновлюватись і перебудовуватись, не втрачаючи при цьому стійкості. З огляду на це, заслуговує на увагу розгляд концепції стійкості економічних систем. Василенко В.О. зазначає, що «стійкість слід розглядати як здатність системи зберігати свій працездатний стан після досягнення запланованих результатів при різних збурювальних впливах. Стойкість має забезпечуватись у будь-яких умовах і ситуаціях, які виникають в системі і в навколишньому середовищі» [5, с. 412].

На думку Тищенко О.М., термін «стійкість» широко використовується в різних галузях науки та характеризується як здатність вистояти, протистояти і адаптуватися до дії екзогенних та ендогенних факторів. Як процес стійкість є результатом взаємозв'язку і взаємодії операцій системи, мета яких – генерація факторів рівноваги та створення фундаменту для подальшого розвитку [23, с. 407]. Під стійкістю підприємства розуміють специфічний результат взаємодії внутрішнього й зовнішнього середовища, що пов'язано із природною здатністю системи зберігати сталість співвідношення певних критичних параметрів.

Сухорукова Т.В. вважає, що стійкість підприємства – це його здатність забезпечити динамічну сталість елементів внутрішнього середовища підприємства за рахунок структурної та функціональної перебудови його елементів, а також зміни характеру і способів взаємодії із зовнішнім середовищем [22].

Таким чином, розглянувши характеристики дефініцій «стійкість» і «розвиток», зазначимо, що під стійким розвитком підприємства розуміється процес змін, в якому експлуатація ресурсів, напрямок інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку та інституційні зміни узгоджені один з одним і зміцнюють нинішній і майбутній потенціал підприємства.

Для досягнення стійкого розвитку, керівництву підприємства необхідно дотримуватись виконання декількох умов [20]:

- повинна бути відома довгострокова стратегія розвитку підприємства, якої необхідно дотримуватись. Ця стратегія є „вихідним пунктом” для визначення довгострокових цілей і пріоритетів, її відсутність унеможливує забезпечення стійкого розвитку, тому що немає еталону розвитку підприємства;

- керівництво підприємства повинно мати інструменти оцінки реальності виконання поточних цілей. Такими інструментами є впровадження системи планування різних аспектів діяльності підприємства (фінансування, забезпечення сировиною, забезпечення збуту, технологій і т. ін.) з обов'язковим об'єднанням усіх цих інструментів у єдине ціле;

- керівництво повинно мати інструменти для оцінки схильності підприємства до небажаних змін різноманітних зовнішніх факторів у випадку прийняття того чи іншого рішення. Кожне прийняте рішення змінює чутливість показників діяльності підприємства (обсяг прибутку, обсяги виробництва, розмір затрат і т. ін.) до змін факторів.

Результативність розвитку залежить від трансформаційних механізмів, які поділяються М.М. Моїсеєвим на два класи:

- адаптаційний, що дозволяє системі зберегти не тільки принципово важливі властивості, але й цілісність (підприємства, регіону, держави);

- біфуркаційний, який дозволяє набути нову якість, але супроводжується втратою цілісності (реорганізація фірм, зміна кордонів, адміністративного розподілу, політичного устрою) [15, с. 124-125].

Стойкість полягає в можливості системи протистояти рушійним силам біфуркаційних процесів зростання та деструктивному впливу зовнішнього середовища, а збалансованість проявляється в оптимальному поєднанні всіх факторів виробництва та цілей. Реалізація такої моделі розвитку потребує підвищення ролі регулювання та системного підходу до здійснення управлінських заходів [15, с. 124-125].

Василенко В.О. [5, с. 28] та Фатхутдінов Р.А. [23, с. 135] вирізняють дві форми розвитку:

- еволюційну, пов'язану з поступовими кількісними й якісними змінами;
- революційну, яка характеризується стрибкоподібним неусвідомленим переходом від одного стану матерії до іншого.

За твердженням Гобинда Нанкіні: «Свійкий розвиток ґрунтується на декількох ключових умовах, які повинні бути виконані з часом: накопичення фізичного і людського капіталу, ефективний розподіл ресурсів, нові технології та взаємна участь у використанні зростання. Яке з цих умов є найбільш важливим у будь-який конкретний період часу, а, отже, які заходи повинні бути вжиті ... і в якій послідовності, залежить значною мірою від вихідних умов ... Внаслідок цього нам слід відмовитися від жорстких формул і пошуків ефемерної «кращої практики» і покладатися на поглиблений економічний аналіз для того, щоб ідентифікувати фактори, що обмежують зростання» [17].

Проведені дослідження дозволяють нам сформулювати ряд принципів сталого розвитку підприємств:

- ціленаправленість, що виражається в орієнтації на стратегічні та тактичні цілі розвитку підприємства, що має на меті забезпечення кінцевих цілей діяльності підприємства, а також будь-які рішення, які торкаються захисту безпеки підприємства, не повинні вступати у протиріччя із стратегічними цілями в цілому;

- інтегрованість із загальною системою менеджменту підприємства зазначає, що будь-які управлінські рішення, що торкаються розвитку підприємства, прямо або опосередковано впливають на результати діяльності суб'єкта господарювання;

- системність передбачає діяльність, яка повинна носити системний, постійний та упорядкований характер, що охоплює всі складові системи;

- комплексність виражається у розгляді явищ у їхньому зв'язку і залежності, використання різних форм та методів управління при розробці і реалізації заходів, що дозволить досягнути синергетичного ефекту розвитку;

- забезпеченість, яка полягає в тому, що всі заходи, що передбачені проектом, повинні бути укомплектовані різними видами ресурсів, що необхідні для його реалізації;

- ефективність забезпечує співставність стійкого розвитку підприємства і пов'язаних із реалізацією фінансових ресурсів;

- динамізм, суть якого полягає у наступному: динамічність середовища впливу на підприємство вимагає високого динамізму реагування на його зміну із боку управління, підготовка кожного управлінського рішення повинна враховувати альтернативність підходів та пріоритетність інтересів підприємства;

- адаптивність: підприємство, як відкрита система, має бути адаптивним, тобто пристосовуватися до зміни в зовнішньому середовищі для того, щоб продовжити сталий розвиток на довгострокову перспективу. Зовнішнє оточення є джерелом проблемних ситуацій у діяльності підприємства, які слід своєчасно виявляти і приймати адекватні рішення.

- цілісність, яка досягається на основі єдності наступних функцій: здатності поновлення (відтворення), доповнення відсутніх елементів і перетворення себе в якісно нову систему, збереження фінансової рівноваги. Принцип цілісності є чинником, що визначає результативність діяльності підприємства і його фінансову стійкість. Йдеться про збалансованість і пропорційності елементів його діяльності: операційній, інвестиційній та фінансовій. забезпечення внутрішньої стійкості сприятливо відбивається на зовнішній, забезпечуючи підприємству високу конкурентоспроможність і відповідний імідж у сфері бізнесу.

Отже, для досягнення стійкого розвитку промислових підприємств як цілісної системи необхідно здійснювати на основі конкретизації факторів середовища функціонування підприємства, виділення видів сталого розвитку, а також проведення комплексної оцінки рівня сталого розвитку. Дослідження механізму забезпечення сталого розвитку підприємств є сьогодні проблемою сучасного управління бізнесом.

Література

1. Акофф Р.Л. Планирование будущего корпорации / Р.Л. Акофф. – М. : Прогресс, 1985. – 328 с.
2. Алексеенко Н.В. Управление устойчивым развитием промышленных предприятий / Н. В. Алексеенко // Економіка і організація управління. – 2009. – Випуск № 2 (6). – С. 50–60.
3. Богатирьов І. О. Ефективність розвитку підприємства / І. О. Богатирьов // Формування ринкових відносин в Україні. — 2006. — № 8. — С. 79–84.
4. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посібник. / В.О. Василенко. – [Вид. 2-е, виправл. і доп.]. – К. : ЦНЛ, 2005. – 504 с.
5. Василенко В.А Менеджмент устойчивого развития предприятий : монография / Василенко В.А – К. : ЦУЛ, 2005. – 648 с.
6. Василенко В. А. Организационно–циклическая и структурно-функциональная модели развития организации / В. А. Василенко // Культура народов Причерноморья. — 2011. — № 232. — С. 100–107.

7. Вожжов А.П. Фінансові методи забезпечення економічного зростання / А. П. Вожжов, Р. О. Новикова // Фінанси України. — 2001. — № 3. — С. 74–83.
8. Воронков Д.К. Розвиток підприємства: управління змінами та інновації : [монографія] / Д.К. Воронков, Ю.С. Погорелов. — Харків : АдвАтм, 2009. — 436 с.
9. Горлач М. І. Сучасні теорії всесвіту. Філософія [Електронний ресурс] : [підручник] / М. І. Горлач. — Режим доступу : <http://ellib.org.ua/books/philosofy/fil4/index.html>
10. Забродский В.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. — Х. : Бизнес Информ, 2000. — 72 с.
11. Капліна А.С. Поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку / А. С. Капліна // Економіка Менеджмент Підприємництво. — 2012. — № 24 (II). — С. 57–63.
12. Коротков Э. М. Концепция менеджмента : учеб. пособие для студ. и слушателей по направлению «Менеджмент» / Э. М. Коротков. — М. : ДеКА, 1996. — 301 с.
13. Антикризисное управление / под ред Короткова Э.М. — М. : Инфра-М, 2003. — 432 с.
14. Куклінова Т.В. Розвиток малих та середніх підприємств: проблеми аналізу та ефективності / Т.В. Куклінова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: «Економічні науки». — 2007. — № 4. Т.1. — С. 193–196.
15. Основи сталого розвитку : учеб. посібник / за заг. ред. Л. Г. Мельника. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. — 654 с.
16. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. У полоні Платонових чар / Карл Поппер ; [пер. з англ. О. Коваленко]. — К. : Основи, 1994. — 444 с.
17. Пряничников С. Б. Теоретические основы устойчивого экономического развития промышленных предприятий [Електронний ресурс] / С.Б. Пряничков. — Режим доступу : <http://www.uecs.ru/uecs-39-392012/item/1179-2012-03-28-07-20-04>
18. Раєвнева О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми та моделі : монографія / О.В. Раєвнева. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. — 496 с.
19. Риски в современном бизнесе / П.Г. Грабовский, С.Н. Петрова, С.И. Полтавцев. — М. : Аланс, 1994. — С. 58.
20. Родионова Л.Н. Устойчивое развитие промышленных предприятий: термины и определения / Л.Н. Родионова, Л.Р. Абдуллина Л.Р. — М. : Нефтегазовое дело, 2007.
21. Смирнов Э. А. Основы теории организации : [учебное пособие для вузов] / Э. А. Смирнов. — М. : ЮНИТИ, 2000. — 375 с.
22. Сухорукова Т.В. Экономическая устойчивость предприятия / Т. В. Сухорукова // Экономика Украины. — 2001. — № 5. — С. 48–52.
23. Тищенко О. М. Моделювання оцінки та прогнозування фінансової стійкості підприємств / О. М. Тищенко, Л. О. Норік // Вісник Харківського національного економічного університету. — 2009. — № 11. — С. 407–415.
24. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации / Фатхутдинов Р.А. — М. : Изд-во Эксмо, 2004. — 544 с.
25. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. — М. : Политиздат, 1987. — 592 с.
26. Шершньова З.Е. Стратегічне управління : навчальний посібник / З. Е. Шершньова. — К. : КНЕУ, 1999. — 384 с.
27. Шумпетер Й. А. История экономического анализа / Й. А. Шумпетер. — М. : Экономическая школа, 1998. — 342 с.
28. Economic Growth the 1990s : Learning from a Decade of Reform. World Banc, 2005. p.xi-x URL: <http://www1.worldbank.org/prem/lessons>

References

1. Akoff P.L. Planirovanie budushhego korporacii / R.L. Akoff. - M.: Progress, 1985. - 328s.
2. Alekseenko N.V. Upravlenie ustojchivym razvitiem promyshlennyh predpriyatij / N. V. Alekseenko // Ekonomika i organizacija upravlinnja. - 2009. - Vipusk № 2 (6). - S. 50- 60.
3. Bogatir'ov I. O. Efektivnist' rozvitku pidpriemstva / I. O. Bogatir'ov // Formuvannja rinkovih vidnosin v Ukraïni. — 2006. — №8. — S. 79 – 84.
4. Vasilenko V.O. Antikrizove upravlinnja pidpriemstvom: Navch. posibnik. Vid. 2-ge, vipravl. i dop. / V.O. Vasilenko. — K.: CNL, 2005. — 504 s.
5. Vasilenko V.A Menedzhment ustojchivogo razvitija predpriyatij : monografija / Vasilenko V.A — K.: CUL, 2005. — 648 s.
6. Vasilenko V. A. Organizacionno-ciklicheskaja i strukturno-funkcional'naja modeli razvitija organizacii / V. A. Vasilenko // Kul'tura narodov Prichernomor'ja. — 2011. — №232. — S. 100 – 107.
7. Vozhzhov A.P. Finansovi metodi zabezpechennja ekonomichnogo zrostantnja / A. P. Vozhzhov, R. O. Novikova // Finansi Ukraini. — 2001. — № 3. — S. 74-83.
8. Voronkov D.K. Rozvitok pidpriemstva: upravlinnja zminami ta innovacii. [monografija] / D.K. Voronkov, Ju.S. Pogorelov. - Harkiv: AdvAtm, 2009. - 436 s.
9. Gorlach M. I. Suchasni teorii vsesvitu. Filosofija : [pidruchnik] [Elektronnij resurs] / M. I. Gorlach. — Rezhim dostupa : <http://ellib.org.ua/books/philosofy/fil4/index.html>
10. Zabrodskij V.A. Razvitie krupnomasshtabnyh jekonomiko-proizvodstvennyh sistem / V.A. Zabrodskij, N.A. Kizim. - X. : Biznes Inform, 2000. - 72 s.

11. Kaplina A.S. Ponjattja «rozvitok» u kategorial'nomu aparati teorii rozvitku / A. S. Kaplina // *Ekonomika Menedzhment Pidpriemnictvo*. – 2012. - № 24 (II). - S. 57-63.
12. Korotkov Je. M. Konceptija menedzhmenta / Je. M. Korotkov. Ucheb. posobie dlja studentov i slushatelej po napravleniju menedzhment. — M.: DeKA, 1996. — 301 s.
13. Korotkov Je.M. Konceptija menedzhmenta : ucheb. posobie dlja stud. i slushatelej po napravleniju «Menedzhment» / Je.M. Korotkov. - M. : Izdatel'sko-konsaltingovaja kompanija «DEKA», 1997. – 304s.
14. Kuklinova T.V. Rozvitok malih ta srednih pidpriemstv: problemi analizu ta efekтивности / T.V. Kuklinova // *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu. Serija: «Ekonomichni nauki»*. - 2007. - № 4, T.1. – S. 193-196.
15. Osnovi stalogo rozvitku: Ucheb. posibnik / Za zag. red. d.e.n., prof. L. G. Mel'nika. — Sumi: VTD «Universitets'ka kniga», 2005. — 654s.
16. Popper K. Vidkrite suspil'stvo ta jogo vorogi. Tom 1. U poloni Platonovih char / Karl Popper; per. z angl. O. Kovalenko. — K.: Osnovi, 1994. — 444 s.
17. Raevneva O.V. Upravlinnja rozvitkom pidpriemstva: metodologija, mehanizmi ta modeli: monografija / O.V. Raevneva. - H.: VD «INZhEK». - 2006. – 496s.
18. Riski v sovremennom biznese/ P.G. Grabovskij, S.N. Petrova, S.I. Poltavcev. – M.: Alans, 1994. – S.58.
19. Rodionova L.N. Ustojchivoje razvitie promyslennyh predpriyatij: terminy i opredelenija / L.N. Rodionova, L.R. Abdullina L.R. – M.: Neftegazovoe delo, 2007.
20. Smirnov Je. A. Osnovy teorii organizacii : [uchebnoe posobie dlja vuzov] / Je. A. Smirnov. — M.: JuNITI, 2000. — 375 s.
21. Suhorukova T.V. Jekonomicheskaja ustojchivost' predprijatija / T. V. Suhorukova // *Jekonomika Ukrainy*. — 2001. — № 5. — S. 48-52.
22. Tishhenko O. M. Modeljuvannja ocinki ta prognozuvannja finansovoї stijkosti pidpriemstv / O. M. Tishhenko, L. O. Norik // *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universitetu*. – 2009. – № 11. – S. 407–415.
23. Fathudinov R.A. Upravlenie konkurentosposobnost'ju organizacii / Fathudinov R.A. – M.: Izd-vo Jeksmo, 2004. – 544 s.
24. *Filosofskij slovar'* / [pod red. I. T. Frolova]. — M.: Politizdat, 1987. — 592 s.
25. Shersh'n'ova Z.E. Strategichne upravlinnja: Navchal'nij posibnik / Z. E. Shersh'n'ova. —K.: KNEU, 1999. — 384 s.
26. Shumpeter J. A. Istorija jekonomicheskogo analiza / J. A. Shumpeter. — M.: Jekonomicheskaja shkola, 1998. — 342 s.
27. Economic Growth the 1990s :Learning from a Decade of Reform. World Banc, 2005. p.xi-x URL : <http://www1.worldbank.org/prem/lessons>

Надійшла 11.09.2014; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.